

В.Б. Молчанов
(м. Київ)

КОРУПЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК ДОБРОБУТУ ІМПЕРСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ В ХІХ – на початку ХХ ст.

У сучасних умовах становлення і розбудови демократичної соціально-орієнтованої ринкової системи в Україні неабиякої актуальності набувають проблеми добробуту всіх категорій її громадян. На особливу увагу заслуговують питання еволюції життєвого рівня й матеріального становища державних службовців у країні як у минулому, так і в теперішній час. Справа в тому, що протягом останніх десятиліть у зв'язку з перебудовою народногосподарського комплексу та реформуванням апарату державного управління матеріальне забезпечення широким верствам населення катастрофічно погіршилося.

Кардинальне реформування соціальної сфери не призвело до поліпшення суспільної атмосфери й прискорення темпів економічного зростання. За переконанням М. Друкованого, "Україна за своїм потенціалом – одна з багатих держав світу. Але, якщо у розвинених країнах середній доход на душу населення становить 41 – 25 тис. дол. на рік, то у нас – 1 тис. У світі показником нерівності доходів населення вважається відношення доходів 20 % найбагатших до 20 % найбідніших. Цей показник у Швеції становить 3,8, Японії – 4,3, Німеччині – 4,3, а в Україні – понад 100"¹.

За рівнем злиденності та доходами на душу населення Україна – найбідніша в Європі, перебуває серед таких держав, як Монголія, Індія, Пакистан і ряд країн Африки. Справа у тому, що в нашій країні понад 80 % народного добра „перейшло” до так званого „ефективного власника” (у провідних країнах державна власність становить 45 % – 18%)². До речі, за останніми опублікованими даними, серед п'яти найбагатших громадян України немає жодного етнічного українця, а серед першої сотні найзаможніших мільярдерів та мільйонерів осіб з українськими прізвищами можна налічити менше ніж п'яту частину³.

За прогнозами вчених, у 2007 р. відбулося уповільнення зростання доходів українців. Це підтверджує й статистика. У січні того року середня зарплата в державі зменшилася на 12,9 % порівняно з груднем 2006 р. – до 1 112 грн на місяць. При цьому у м. Києві вона становила 1865 грн. тобто на 17,4 % нижче минулорічного грудневого рівня⁴.

Зважаючи на вищенаведені факти, метою даної студії є ґрунтовне дослідження впливу корупції на динаміку головних параметрів добробуту працівників адміністративних установ на терені українських земель Російської імперії протягом ХІХ – початку ХХ ст. Звичайно, всебічний і фундаментальний аналіз цього впливу протягом значного періоду вимагає більш ґрунтового дослідження яке, поза всяким сумнівом, заслуговує на окрему монографічну працю. Проте брак джерел та незначний ступінь розробки теми у вітчизняній історіографії наштовхує на думку про здійснення такого роду наукової розвідки лише по певних часових зрізах й окремих категоріях і професійних групах службовців. У зв'язку з тим, що прослідкувати вплив корупції на стан добробуту всіх категорій чиновників та держслужбовців у зазначений час є завданням надзвичайно складним,

автор вимушений головну увагу приділити саме представникам каральних органів царизму, тому що вони насамперед уособлювали апарат імперської влади на території підросійських земель України.

Розпочинаючи дослідження, доцільно окреслити категоріальний апарат, котрий застосовується в статті як інструментарій. Якщо уважно проаналізувати зміст понять “добробуту” й “корупції”, то побачимо, що вони мають широке теоретичне обґрунтування і доволі глибоку історію існування.

Так, приміром, ще давньогрецький мислитель Платон ввів до наукового обігу поняття “вартості наділу землі”, “межі бідності” (урожаєм, з котрого можна прогодувати одну людину). За його переконанням, жоден громадянин не повинен мати права утримувати в приватній власності землі більше ніж у 4 рази від цього прийнятого мінімуму⁵. У стародавньому Китаї значну увагу цьому аспекту людського життя приділяв учень Конфуція – Сюнь-Цзи, який доводив, що добробут – це задоволення такого рівня споживання, котрий відповідає статусу людини⁶.

У більш пізній період категорію “добробуту” значною мірою розширили, застосувавши поняття “рівень життя”. Зокрема в кінці XIX – на початку XX ст. відомий англійський учений А.Маршалл стверджував, що “термін “рівень життя” (standard of life) визначає норми діяльності, скореговані на потреби. Його підвищення розуміється як зростання свідомості, енергії та почуття власної гідності, котре веде до більшої обережності й розсудливості у витрачанні коштів, виключення витрат на таку їжу та напої, які збуджують апетит, але не додають сили, і таких занять, котрі завдають збиток як фізичний, так і моральний”⁷.

Привертає увагу й теоретична спадщина засновника інституціонального напрямку в світовій науці, відомого американського мислителя кінця XIX – початку XX ст. Т.Веблена. У своїй праці “Теория праздного класса” він по новому підійшов до вивчення принципів споживання і довів, що “... нерідко трапляється так, що елемент життєвого рівня, котрий з’являється спочатку як марнотратний, згодом стає в розумінні споживача життєвою необхідністю”. Крім того, вчений стверджував, що людською поведінкою у сфері споживання керує “... бажання триматися на рівні загальноприйнятих вимог добропристойності в якості та кількості споживаних товарів”, оскільки “рівень вимог є рухливим”⁸.

Науковці радянської доби доводили, що під життєвим рівнем необхідно розуміти досягнутий ступінь розвитку виробництва й задоволення матеріальних і духовних потреб людей. На їх думку, для його характеристики слід використовувати комплекс показників. Кожен із них повинен розкривати відповідну сторону цього рівня. Вартісні показники (номінальні та реальні доходи, заробітна плата, суспільні фонди народного споживання) повинні доповнюватися натуральними (споживання окремих продуктів харчування, непродовольчих товарів, забезпечення предметами тривалого користування). За їх переконанням, життєвий рівень слід характеризувати і за допомогою таких важливих параметрів, котрі свідчать про умови праці й вільний час⁹.

Західна наука в другій половині XX ст. істотним чином примножила теоретичні здобутки у сфері вивчення переважної більшості історичних, соціальних та економічних аспектів життєвого рівня. Так, на думку відомого мислителя Д. Белла, позбавитися від голоду і злиднів, від безробіття й дефіциту необхідних засобів існування неможливо. Створення “суспільства достатку” є принципово нереальним, а саме поняття про нього є абсурдним¹⁰.

Окремим рядком слід згадати про категорію “корупції”. Безперечно, вивчення правниками природи хабарництва, різноманітних службових зловживань та

казнокрадства має свою глибоку історичну традицію. В цій царині, як у минулому, так і нині існує чимала ніша для наукових досліджень. Справа в тому, що навіть у письмовій пам'ятці стародавнього світу "Повчанні гераклеопольського царя своєму синові", котру датують XXII ст. до н.е., пропагується матеріальне захоплення чиновників, щоб вони не брали хабарів, та пропонується запровадити конкурсний відбір на державну службу⁵¹. Тож необхідно визнати, що зловживання посадовим становищем і корупція є неодмінним атрибутом будь-якої держави, тим більше її каральних органів.

Разом з тим у сучасних умовах в Україні ця проблема постає особливо гостро, що знайшло своє теоретичне відображення у чинному законодавстві. Так, згідно з визначенням М.І.Мельника, корупція (лат. *corruptio* – псування, розбещування, підкуп) – це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм можливостей для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Згідно із Законом України „Про боротьбу з корупцією” (1995), відповідальність настає не за останню взагалі, а за конкретні, передбачені законодавством, корупційні діяння і інші, пов'язані з нею, правопорушення. Корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю діянь (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов'язаних з їх вчиненням.

Корупційні правопорушення можуть мати такі форми (види): зловживання владою або посадовим становищем, перевищення її або повноважень й інші злочини, що вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інших осіб; розкрадання державного, колективного або приватного майна; незаконне одержання матеріальних або інших благ, пільг та інших переваг; одержання кредитів, позичок, допомоги, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням пільг чи переваг, не передбачених законодавством або на котрі особа не має права; здійснення самостійно, через певних представників або підставних осіб підприємницької діяльності з використанням влади чи посадових повноважень, а також пов'язаних із цим можливостей; хабарництво; сприяння фізичним і юридичним особам у здійсненні ними підприємницької й іншої діяльності з метою незаконного одержання за це матеріальних або інших благ, пільг та інших переваг; неправомірне втручання в діяльність інших державних органів чи посадових осіб із метою перешкодити виконанню останніми своїх повноважень чи домогтися прийняття ними неправомірних рішень; використання інформації, одержаної під час виконання посадових обов'язків, у корисливих чи інших особистих інтересах; необґрунтована відмова в наданні відповідної інформації або несвоєчасне її надання, або надання недостовірної чи неповної службової інформації, необґрунтованих переваг фізичним або юридичним особам шляхом підготовки й прийняття нормативно-правових актів чи управлінських рішень; протегування з корисливих або інших особистих інтересів у призначенні на посаду особи, яка за діловими та професійними якостями не має переваг перед іншими кандидатами. Корупція може виявлятися також і в інших формах, у тому числі не передбачених законом.

Найнебезпечнішу групу корупційних правопорушень становить діяння, котре закон визнає злочинним (кримінальна корупція). Ним може бути визнано будь-який умисний злочин, котрий скоюється особою з використанням влади або свого посадового становища з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості (таких правопорушень у Кримінальному Кодексі зазначено понад 30).

Найнебезпечнішим та типовим злочинним виявом корупції є одержання хабара. Менш небезпечними є корупційні правопорушення, за які законом встановлено адміністративну відповідальність. До таких слід віднести ті, котрі передбачені Законом „Про боротьбу з корупцією”: корупційні діяння, якщо вони не містять складу злочину (ст.7); порушення спеціальних обмежень, встановлених для осіб, уповноважених на виконання функцій держави (ст.8); порушення вимог фінансового контролю (ст.9); невжиття керівником заходів щодо боротьби з корупцією (ст.10); умисне невиконання своїх обов’язків по боротьбі з останньою (ст.11), а також адміністративні правопорушення, які вчинюються з використанням можливостей по службі, за котрі передбачено відповідальність спеціальним Кодексом України.

Корупція тісно пов’язана з організованою злочинністю: вона живить її, є формою прикриття діяльності злочинних угруповань, забезпечує ухилення їх лідерів та членів від кримінальної відповідальності. В нашій державі корупція на політичному і законодавчому рівнях є чинником, який реально загрожує національній безпеці й суспільному ладу України. Основні напрямки протидії їй: формування громадянського суспільства, зміцнення демократичних засад управління ним, забезпечення відкритості влади, звуження меж державного регулювання економіки, формування негативного ставлення громадськості до корупціонерів, забезпечення реалізації принципів верховенства права та ін.⁵²

Доволі складним завданням є намагання окреслити визначення каральних органів влади. Справа у тому, що в досліджуваній період нерідко каральну функцію виконували і представники адміністрації й місцевого самоврядування. Однак, якщо залучити останні досягнення вітчизняної юридичної науки, то побачимо більш повне визначення даного поняття.

Так, приміром, на думку І.К.Омельченко, “каральними органами є державні силові органи, які виконують свої функції забезпечення державної безпеки і правопорядку, використовуючи специфічні, тільки їм властиві, протиправні за своєю природою методи, а також здійснюють для досягнення своєї мети придушення ідеологічних противників уряду – тотальний контроль над суспільством”¹³.

Загалом під терміном “каральні органи держави”, за нашим переконанням, слід вважати всі підрозділи імперської влади Російської держави, котрі на території українських земель здійснювали розшукову й судову діяльність, а також нагляд за дотриманням правопорядку. До них слід віднести певних чиновників апарату генерал-губернаторів і губернаторів та їх канцелярій, усі види поліції, які підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ, прокуратуру, суд, жандармське управління й ін.

Детальне вивчення впливу корупції на стан добробуту представників карального апарату Російської імперії на території українських земель дасть змогу в майбутньому використати цей історичний досвід для застосування у відповідних заходах економічної політики Української держави по мінімізації корупційних явищ та поліпшенні добробуту як усього населення нашої держави в цілому, так і представників силових структур зокрема.

За часів радянської доби висвітлення істориками проблем матеріального становища й корупції царського чиновництва здійснювалося доволі упереджено з принципово класових позицій відповідно до пануючої в той період ідеології. Разом із набуттям Україною незалежності та поширенням демократичних процесів у суспільстві, коли з науки було знято всі ідеологічні шори, історики отримали змогу неупереджено підійти до аналізу цих проблем для об’єктивного відтворення історичного минулого з принципово нових позицій без ідеологічних озирань.

За такої умови, як стверджує відомий історик О.П.Реєнт, “тільки повернення до людини, з її тогочасними турботами й інтересами, уявленням про Бога і навколишній світ, спроба поглянути на останній її очима може наблизити нас до розуміння великої таємниці минулого, якою оповиті кожен день та кожна година існування людського суспільства”¹⁴.

Вищий щабель каральних органів Російської імперії на території України представляв адміністративний апарат генерал-губернаторів і губернаторів. Тож вивчення обсягів їх доходів та процесу споживання різноманітних благ представляє неабиякий науковий інтерес.

Як стверджує відома вітчизняна дослідниця В.С.Шандра, “при призначенні кожного генерал-губернатора, а всі вони були кадровими військовими у чині генерала, визначався обсяг влади – “в одних вона більша, в інших – менша”. Практика засвідчувала, що саме генерал-губернаторам слід передати нагляд за кордоном та місцевими військами. Підпорядкування їм поліції розширювало владні повноваження й давало змогу застосовувати примусові підходи при збиранні податків і проведенні рекрутських наборів. Генерал-губернатор відповідав за призначення посадових осіб, звільняв їх при незадовільному виконанні державних завдань та затверджував кандидатури виборних посад губернських і повітових предводителів дворянства, хоча це часто призводило до зіткнень і непорозумінь із дворянством, але саме генерал-губернатор був зобов’язаний здійснювати державний нагляд за станами. А от регламентація судових функцій не набула такої чіткості: з одного боку, йшлося про невторчання в судочинство, “намісник – не суддя”, а з другого, – суди підлягали його наглядові. Якщо вирок вимагав смертної кари, то він узгоджувався з генерал-губернатором. Невмотивовані судові рішення генерал-губернатор міг опротестувати, передавати до Сенату, в засіданнях якого він брав участь у разі розгляду місцевих питань, а ті, що потенційно мали важливе політичне значення, – імператорові. Користуючись особистою довірою монарха, знаючи “наміри верховної влади”, генерал-губернатори “були самі собі законом і урядували на свій розсуд”, координуючи дії місцевої адміністрації”¹⁵.

Як свідчить російський дослідник Л.Є.Шепелев, губернатор у 1840-х рр. щорічно візував або підписував до 100 тис. документів, тобто в середньому по 270 вхідних і вихідних паперів за день. Якщо на кожний він витрачав хоча б по 1 хвилині, то це становило 4,5 години на день¹⁶. Зважаючи на вищесказане, можемо зробити припущення, що губернатори безпосередньо з усім документообігом своїх канцелярій не працювали, а розглядали лише найважливіші справи. Розглядом більш дрібних справ займалися відповідні чиновники їх канцелярій.

Якщо звернути увагу на освіту й кваліфікацію як губернаторів, так і всього охоронно-жандармсько-поліцейського контингенту у цілому, то необхідно визнати, що цей фактор завжди залишав бажати кращого. Як свідчив відомий історик П.Зайончковський, імператорський указ, котрий було оприлюднено в 1809 р. (про екзамені для чиновників), викликав тваринний жах у них та люту ненависть до його ініціатора – Сперанського¹⁷. Справа в тому, що переважна більшість останніх не відповідала кваліфікаційним вимогам. Адже навіть серед губернаторського складу управлінців імперії значна кількість їх мала домашню освіту і виховання. Разом з тим протягом досліджуваного періоду одночасно з розвитком університетської освіти намітилися позитивні тенденції в бік підвищення фахового рівня службовців каральних відомств імперії. Однак у цілому ситуація залишалася складною.

Важливим фактором, який безпосередньо визначав добробут чиновників

каральних відомств імперської влади й ступінь службових зловживань, було їх матеріальне утримання як у грошовій, так і в речовій формах та різноманітні службові виплати, пільги й привілеї, котрі дозволяли їм перебувати у більш вигідному становищі порівняно з іншими категоріями населення.

Згідно з наведеними П.Зайончковським даними по “Общему штату губернских и уездных присутственных мест”, прийнятому у 1800 р., для начальників губернській встановлювалося річне утримання 1800 руб. та 1200 руб. столових грошей. Дещо нижче жалування мали віце-губернатори – 1200 руб. на рік. Річний оклад губернського прокурора становив 600 руб., секретарів губернського правління й губернських палат (казенної, палатного суду) – 250 руб¹⁸.

Подібним було і грошове утримання представників сільських установ карального апарату. Так, на початку XIX ст. повітовий справник, який мав чин IX класу титулярного радника, отримував 250 руб. щороку. Дещо більшим було річне утримання повітового судді (VIII клас – колезький асесор), яке становило 300 руб. З 1808 р. засідателі палат кримінальних та громадянських судів почали отримувати 360 руб. на рік; губернські стряпчі (помічники прокурора) – 360 руб.; повітові – 250 руб.; помічники столоначальника в губернських установах – 100 руб.; „заслужені” копіїсти – 40 руб. (тобто 3 руб. 30 коп. на місяць); канцеляристи у судах отримували ще менші оклади¹⁹.

Як видно з вищенаведених даних, спектр грошового утримання різних посадовців карального апарату імперії в той період був надзвичайно широким. За нашим переконанням, обсяги доходів вищезгаданих службовців залежали від походження, кваліфікації, посади, освіти, класного чину й досвіду роботи.

Викликає зацікавленість і динаміка грошового утримання чинів поліцейського відомства. Як стверджує Є.А.Самойленко, у м. Києві на утримання двох столів поліції в середині XIX ст. виділялося близько 2 тис. руб. на рік, враховуючи жалування столоначальників по 180 руб. на рік кожному. Загалом у 1854 р. на утримання штату київської поліції було витрачено 32 702 руб. 76 коп. Згодом фінансування цієї служби було збільшено завдяки клопотанню київського губернатора в МВС від 22 серпня 1860 р. У ньому вказувалося, що м. Київ стало одним із “дорогих” міст Росії. У зв’язку з цим матеріальне становище чинів київської міської поліції потребувало негайного покращання, оскільки незадовільний рівень утримання змушував поліцейських знаходити протизаконні джерела для утримання себе та своїх сімей²⁰.

Після проведення у 60-х рр. XIX ст. в імперії поліцейських реформ у багатьох містах підросійської України річне утримання городничих не перевищувало 280 руб., приставів – 57, а квартальних наглядачів – 36. Останні отримували менше рядових пожежників, котрим платили додатково 5 – 10 руб. на квартиру, одяг і продовольство. Утримання міської поліції було меншим, ніж земської. У 1859 р. після об’єднання поліції в м. Києві встановлено наступні річні грошові виплати для її службовців: міським наглядачам по 150 руб. сріблом та забезпечення квартирою; становим приставам – 300 руб. утримання й по 50 руб. на канцелярію; їх поміщикам – 250 руб. на рік; для 37 слідчих приставів призначалися річні оклади по 300 руб. (усього – 11 100 руб.) і на канцелярські витрати по 50 руб. на рік для кожного (всього – 300 руб.); на створення 12 тимчасових столів у повітових поліціях передбачалося по 240 руб. на кожний (всього – 2880 руб.) та по 77 руб. для кожної повітової поліції на влаштування канцелярських справ. Того ж року новий начальник корпусу жандармів князь В.Долгоруков, щоб підняти престиж служби в цьому відомстві добився підвищення платні й пенсій його офіцерам²¹.

Загалом у другій половині XIX ст. апарат державної влади Російської імперії істотно зріс. Як стверджував П.Зайончковський, за 50 років (з 1853 по 1903 рр.) чисельність чиновників збільшилася у 5 разів²². Подібна тенденція спостерігалася і в кількісному зростанні службовців каральних органів влади. Цьому сприяла реформа поліцейської системи.

Незважаючи на істотне збільшення чисельного складу апарату каральних органів влади, в той період динаміка їх фінансування залишала бажати кращого. Так, наприклад, міська поліція протягом 21 року функціонувала на основі штатів 1854 р.²³. Зважаючи на це, особливу зацікавленість викликають так би мовити „позапланові” доходи, значна частина з котрих була не зовсім законною й надходила завдяки зловживанню чиновниками службовим становищем за рахунок їх корупційних діянь.

До такого роду доходів слід віднести прибутки від торгівельних та промислових підприємств, якими володіли чиновники, доходи від маєтностей і нерухомості та ін. Згідно із свідченнями П.Зайончковського, у середині 50-х р. XIX ст. в Російській імперії загальна кількість найвищих чиновників (у тому числі і каральної влади) V класу нараховувала 1337 осіб, з них мали нерухоме майно 51 %, а поміщиками серед останніх було 38 % (50 % володіли маєтностями до 100 душ, і лише 30 осіб (22 %) мали у власності понад 1 тис. кріпаків). Володарями інших видів останньої були 13 %. 655 осіб (49 %) її не мали²⁴. Серед прокурорського складу карального апарату Російської імперії в той період 43,1 % його володіли земельною власністю²⁵.

Після утвердження російським імператором Олександром III у грудні 1884 р. рішення Комітету міністрів „Про порядок суміщення державної служби з участю в торгівельних та промислових товариствах, компаніях, а рівно у громадських і приватних установах” ситуація кардинально змінилася. Закон забороняв будь-яку участь у керівних органах цих товариств чинів перших 3-х класів та відповідних придворних чинів, а також особам, котрі обіймали певні посади: обер-прокурору сенату і його товаришам, директорам департаментів та головним управляючим, губернаторам, градоначальникам, прокурорам й ін.²⁶

Результати впровадження такого законодавчого рішення були вражаючі! Вже на початку XX ст. в 1903 р. у „Списку громадянських чинів перших чотирьох класів” не можна було знайти прізвищ відомих представників світу підприємництва, за винятком клану будівельників залізниць Полякових²⁷.

Велике зацікавлення викликає і вплив на життєвий рівень службовців каральної влади таких „позапланових” доходів, як корупція, зловживання службовим становищем та, звичайно, хабарництво. В комедії відомого письменника класика російської літератури Сухова-Кобиліна „Свадьба Кречинского” наступним чином дається класифікація хабара у дореформений період: „Взятка взятке рознь, есть сельская, так сказать пастушеская, аркадская взятка, берется она преимущественно произведениями природы и постольку-то с рыла, – это еще не взятка. Бывает промышленная взятка; берется она с барыша, подряда наследства, словом приобретения, основана на аксиоме: возлюби ближнего своего, как самого себя; приобрел – так поделись. Ну и это еще не взятка. Но бывает уголовная или капканная взятка: она берется до истощения, догола..., совершается под сенью и тенью дремучего леса законов, помощью и средством капканов, волчьих ям и удилиц правосудия”²⁸.

На жаль, такі негативні явища, як хабарництво, службові зловживання та казнокрадство були досить поширені й у ті часи. Вони проймали всі ланки державної

влади. Так, приміром, вступ євреїв до гімназії супроводжувався великими хабарами для начальства останньої. З батьків і родичів за вступ до неї він досягав від 300 до 700 руб. з учня²⁹.

Згідно із свідченнями П.Ф.Щербини, поліцейські викрадали цінності під час здійснення обшуків, фабрикували брехливі звинувачення, а потім вимагали хабарів. Висвітлюючи питання про попереднє поліцейське слідство в Росії, Д.А.Ровенський писав, що воно є безвідповідальним свавіллям, характерне легковажним позбавленням свободи, роздуванням справ та відсутністю будь-якої системи.

Від повітової поліції не відставала і тюремна поліція. Привласнення майна ув'язнених було звичайним явищем. Яскравим прикладом цього може бути кримінальна справа про доглядача Радомишльського тюремного замку Кондратовського. Останній забирав у арештантів при обшуку гроші й привласнював їх собі. В 1856 р. один із стряпчих здійснив розслідування і встановив що, – „арештант Сидоров під час обшуку віддав Кондратовському 230 рублів, у книгу ж він записав лише 133 рублі, а решту грошей поклав до свого гаманця”. Під час відправлення ув'язнених до Сибіру Кондратовський віддав із записаних ним до тюремної книги 133 руб. Сидорову лише 34 руб. Подібні факти злочинної діяльності адміністрації пенітенціарних установ у той період були звичайним явищем.

Відомі випадки, коли тюремна поліція займалася навіть виготовленням фальшивих грошей за допомогою ув'язнених. У 1836 р. доглядач Балтської в'язниці Зелінський та балтський поліцмейстер Альбрихович дозволили арештантам Голубу і Швецю виготовляти фальшиві монети і отримували за це винагороду. Доглядач Київського тюремного замку Анісімов також брав участь у виготовленні фальшивих грошей за допомогою ув'язнених Калайди, Блумкіна, Яського та ін. З двох плавок сума фальшивих грошей становила 400 – 500 рублів. Вони оптом продавались київським ділкам по 30 – 40 руб. за сотню. Десять рублів із неї брали собі ув'язнені, а решту 20 – 30 руб. забирав Анісімов³⁰.

Не кращою була ситуація й у вищих ешелонах карального апарату влади. Так, серед губернаторів масштаби зловживань службовим становищем були досить значними. Як стверджував П.Зайончковський, коли імператор Микола I зібрав відомості про те, хто з губернаторів не бере хабарів навіть із відкупників, то такими виявилися лише двоє: київський губернатор І.І.Фундуклей і ковенський О.О.Радищев³¹. Нерідко губернатори сприяли збільшенню казнокрадства. Так, у 1850 р. службовця приказу громадської опіки було передано до суду за викрадення 7 тис. руб. казенних грошей, але достатньо було чиновнику з особливих доручень при генерал-губернатору повідомити в суд, що цією справою цікавиться сам Д.Г. Бібіков, як суд виправдав казнокрада³².

Разом із тим, за переконанням П.Зайончковського, у Правобережній Україні всі поміщики регулярно платили хабарі для поліції. В усіх значних їх маєтностях були призначені річні оклади для поліцейських чиновників із різноманітних видів продовольства. Від цукрових заводів та „питейных” відкупників для поліцейських посилали цукор, горілку й гроші. З маєтностей громадянського губернатора І.І.Фундуклея до призначення його на цю посаду також було призначено річні оклади різним поліцейським чинам. Однак після зайняття ним останньої управління його маєтностями зупинив видачу. Дізнавшись про це, Фундуклей наказав видати все за попередній час і здійснювати її у майбутньому. При цьому він зауважив, що якщо багаті поміщики не будуть допомагати продовольством та коштами для утримання чиновників поліції, то ці засоби вони будуть отримувати в злочинців³³.

На місцевому рівні хабарництво серед поліцейських підтримувало й саме населення. К. Лазаревська, описуючи київські цехи на зламі XVIII – XIX ст., зазначала: „Пізніше, як завелася поліція, то носили на ралець хліба й риби й частному приставу на 69 коп. у 1802 р., а городовому придбали корову”³⁴. Необхідно визнати, що до впровадження системи хабарів навіть на повітовому і волосному рівнях спонукали й самі представники влади. Адже боротьба з цим явищем вважалася справою безнадійною.

Сучасники того періоду реакцію високопосадовців на факти поборів та вимагання хабарів описували так: „Мужики приходят с просьбой защитит их от обид притеснителей. – Позвать сюда полицмейстера ! – крикнула особа. – Как ! У вас взятки берут. – Как ? Где ? Ваше сиятельство ! Спрашивает оторопевший полицмейстер, зная, что нет такой полиции в мире, в которой бы не брали взятки”³⁵.

Аналогічною була ситуація зі службовими зловживаннями представників карального апарату імперської влади і в сільській місцевості. Так, відомий історик Г.Д. Казьмирчук, описуючи соціальне життя мешканців Липовецького повіту в кінці XIX ст., де у містечках проживало багато євреїв, стверджує, що тут “побутувало хабарництво чиновників – справник брав з кожного жида за рік “по десятці (“по червоненькій”), а поліцейський надзиратель брав по п’ятці (“по синенькій”)”³⁶.

Гігантські масштаби посадових зловживань на нижчих щаблях влади були наслідком значних обсягів корупції та казнокрадства й при самому імператорському дворі. Зокрема на початку 50-х рр. XIX ст. директор канцелярії Комітету про поранених, камергер двору і таємний радник О.Г. Політковський поцупив з державної скарбниці не багато, ні мало, а 1 004 901 руб. 63 коп.³⁷. У цей період в армії протягом 25 років померло 106 1839 нижчих чинів, що становило 40,4 % її особового складу. Практично з кожних 5 рекрутів, які ставали солдатами, 2 помирали³⁸.

Панувала корупція й серед високопосадовців губернського рівня на території українських земель. Так, правитель канцелярії київського, волинського і подільського генерал-губернатора Д.Г.Бібікова – М.Є.Писарев брав хабарі до 10 тис. руб. Саме через прагнення цього чиновника отримувати останні декілька років не затверджувався на посаді управляючого Подільською губернією генерал-майор О.О. Радищев. Масштаби апетитів цього „діяча” були досить значні. Від польських шляхтичів, замішаних у справі Конарського, за “відповідне” сприяння він отримав 46 тис. руб., а у 1847 р. від волинських поміщиків у зв’язку з введенням інвентарів йому було надано 35 тис. руб. для того, щоб губернаторська влада й надалі закривала очі на їх свавільне поводження із селянами³⁹.

Як свідчив В.С.Іконников, у 1810 р. київського віце-губернатора Четверикова було представлено цареві як хабарника. Не кращою була ситуація і в подальший період. У 1817 – 1820 рр. київський губернатор П.С.Черепанов за хабарі та зловживання перебував під судом⁴⁰.

Навіть на найвищому рівні імператорської влади зловживання, хабарництво й відкриті побори не були винятком. Так, управляючий Міністерством шляхів сполучень О.І.Дельвіг згадував, що Олександр II при затвердженні концесії в 1871 р. на Любаво-Роменську залізничну колію, не соромлячись його присутності, вимагав від концесіонера К.Ф. фон Мекка для своєї фаворитки величезну суму грошей⁴¹.

Таким чином, можна стверджувати, що у першій половині XIX ст. на життєвий рівень службовців каральних органів царської влади на території України значно впливали їхні “позапланові” доходи. Чільне місце серед них займали прибутки від володіння різного роду власністю, різноманітні службові зловживання та

хабарі.

Оскільки грошове утримання нижчих чинів поліції в кінці XIX ст. залишалося досить низьким, у цій державній структурі спостерігалася значна плинність кадрів. Так, протягом 1899 р. в м. Києві з 388 осіб нижчих чинів поліції звільнилися зі служби 233 особи. Для призупинення зростання темпів цього явища 3 жовтня 1882 р. наказом міністра внутрішніх справ було затверджено порядок нагородження нижчих чинів поліції за бездоганну службу. Правда, воно більше мало характер морального заохочення.

Зокрема для нагородження було затверджено нагрудну медаль. На її лицьовій стороні було зображено у лавровому вінку портрет імператора, а на зворотній – викарбовано надпис „За бездоганну службу в поліції”. Медаль призначалася для носіння на грудях на „Анненской” стрічці. Під портретом царя було висічено прізвище гравера – „Л.Штейнман”⁴².

Вищі посадовці каральних органів влади, як правило, як і військове командування, нагороджувалися орденами. Цікавим є той факт, що при отриманні ордена нагороджений мав внести до казни певну суму грошей. Так, за орден Святого Станіслава 3 ступеня треба було заплатити 15 руб., 2 ступеня – 30, а 1 ступеня – 120; Святої Анни 3 ступеня – 20, 2 ступеня – 35, а 1 ступеня – 150; Святого Володимира 4 ступеня – 40, 3 ступеня – 45, 2 ступеня – 225, а 1 ступеня – 450; Святого Олександра Невського – 400; Святого Андрія Первозданного – 500 руб.⁴³.

Разом із тим такий вид морального заохочення, на нашу думку, не міг істотним чином вплинути на покращання кадрової ситуації у каральних відомствах та на стан їх корумпованості. Адже в галузі державної служби у Російській імперії здавна утвердився принцип, що не жалування, а сама посада повинна годувати чиновника.

З фотографічного зображення звичайного київського поліцейського можна побачити, наскільки високим був його життєвий рівень.

Фото 1. Київський городовий у 1890-х рр.⁴⁴

Доволі стомлений і суворий вираз обличчя та значною мірою зношені чоботи свідчать, що його служба в ті часи була нелегкою справою, а утримання, котре

виплачувалося рядовому складу, було більш ніж скромним. Однак усе ж це не дає підстави стверджувати, що рядові службовці поліції не були задоволені своїм життям.

На початку ХХ ст. як й у попередній період, чисельність правоохоронців зростала, оскільки цьому сприяли демографічні та урбанізаційні процеси. Так, за свідченнями відомого киевознавця В.Ковалинського, в м. Києві у 1911 р. після перенесення будинків розпусти з центральної частини міста на більш віддалену Заводську вулицю для дотримання громадського порядку на навколишній території утримувачки такого роду закладів П.Дячкова, М.Байкова і В.Крючкова в грудні просили поліцмейстера з наступного 1 січня призначити за їхній рахунок у районі цих домів нічний пост – одного городового. 10 січня вони вже внесли до міської скарбниці 500 руб. на утримання та 25 руб. на озброєння поліцейського, а також зобов'язалися надати для городового квартиру. Міська влада клопотання цих жінок – „оборонців порядку” задовольнила⁴⁵.

Таким чином, вищенаведений приклад зростання чисельного складу карального апарату Російської імперії на території українських земель ще раз підтверджує дію „Закону Паркінсона”. В його основі лежить твердження, що бюрократія у цілому (особливо низи) є дзеркалом дрібної буржуазії й веде себе відповідно і несе в собі паразитичну свідомість. Дрібнобуржуазна обмеженість (у тому числі дієздатностей та талантів) лежить в основі іманентного устремління бюрократичного апарату до паразитичного зростання незалежно від реального обсягу роботи⁴⁶.

Представляють науковий інтерес і фотографічні зображення чиновників поліцейського відомства, котрі наочно ілюструють їх зовнішній вигляд, з якого ми можемо судити про рівень їх забезпечення різноманітними життєвими благами.

Фото 2. Група вищих чинів київської поліції у парадній уніформі в 1890 р.⁴⁷

Якщо уважно придивитись до огрядних постатей командного складу поліцейського відомства, котрі зображені на фото, то можна дійти висновку, що доволі важко повірити в те, що в них були проблеми з харчуванням, а життєвий рівень був низьким. Загалом, якщо візуально порівняти це зображення з попереднім, на якому відтворено образ звичайного городового, то можна простежити певну закономірність, котра свідчить про те, що у ті часи склалася стала цікава тенденція, сутність якої полягає в тому, що чим вищою була посада у поліцейського, тим більш опасистішою була у нього постать.

Треба відзначити, що високим було грошове утримання в суддів та чиновників суду. Приміром, у 1902 р. голови судових округів отримували заробітну плату від 4500 до 7000 руб. на рік (залежно від вислуги років й ін.)⁴⁸. Крім того, отримували судді також доходи за рахунок службових зловживань. Так, наприклад, у 1886 р. в газеті „Волян” (№ 107) було опубліковано статтю М.Бачинського, котра звинувачувала мирового суддю в Новоград-Волинському повіті В.Гудвіля у хабарництві. Газета писала, що він „все более и более оперяется: появились рысаки, американка, линейка и паук-экипаж...”. З 1886 р. по 1889 р. судова палата „розбирала” цю справу, безуспішно намагаючись довести, що він не брав „бумажки в барашке” й що його даремно оббрехали у газеті. Проте факти були настільки очевидними, що вона була вимушена визнати справедливості статті М. Бачинського⁴⁹.

Досліджуючи грошове утримання службовців поліції на початку XX ст., слід звернути увагу на їхні зловживання. Корупція і хабарництво процвітали навіть у середовищі карного розшуку. Приміром, київський поліцеймейстер В.Цихоцький на початку XX ст. особливо відрізнявся хабарництвом, порушенням штатного розкладу, привласненням значних сум грошей та ін. Цей „скромний” держслужбовець у результаті такої діяльності придбав убогу „хатинку” у вигляді невеличкої маєтності на Полтавщині вартістю 100 тис. руб., після чого, за власним бажанням, вийшов у відставку в чині генерал-майора на державну пенсію⁵⁰.

За переконанням П.Ф.Щербини, судові палати, як правило, поблажливо ставилися до хабарників, розтратників казенних грошей і майна й чиновників, котрі зловживали владою та своїм службовим становищем, про що свідчать численні відповідні судові документи. Так, приміром, в 1884 р. у Київській судовій палаті за участю станових представників розглядалася кримінальна справа чиновника Меленевського. У звинувачувальному акті по ній вказувалося, що він брав собі безкоштовно хліб, борошно від економа житомирської в’язниці Сагайдачного й привласнив 436 руб. казенних грошей. Оскільки волинський губернатор був прихильним до свого чиновника з особливих доручень, суд повів справу так, що нібито Меленевський купував хліб та борошно в Сагайдачного за свої гроші, а 436 руб. взято ним із банку для відправлення на Острозько-Кременецький з’їзд мирових суддів, але вони помилково не були доставлені туди протягом півтора року. Меленевського визнали невинним, і судова палата винесла йому виправдувальний вирок.

У травні 1890 р. в Одеській судовій палаті розглядалася кримінальна так звана „Вінницька справа”. До суду було передано голову Вінницького з’їзду мирових суддів Волкова й судового пристава Іванова, а також письменника Луценка. В 11 епізодах звинувачення розкрилася картина хабарництва, яка панувала на з’їзді. Волков, приміром, брав величезні хабарі. Останній отримав 4000 руб. за те, щоб не здійснювати опис майна, котре підлягало продажу за борги. Гарантуючи вирішення справи на користь хабародавців, він брав з них по 500 руб., отримуючи дохід 3000 руб. на рік, проживав 10 – 12 тис. руб. щорічно. Наслідуючи приклад судді, хабарі брали і його підлеглі Іванов та Луценко. Судова палата жодного

з них не засудила до позбавлення волі⁵¹.

Загалом громадськість не любила службовців карального апарату влади через їх зажерливість. Газети постійно їх критикували й друкували на них образливі карикатури.

Рис.1. Карикатура невідомого художника на київського поліцмейстера Б.Я.Гюббенета у 1881 р.⁵²

Проте, незважаючи ні на що, кількість поліцейських збільшувалася, оскільки відбувалося значне зростання урбанізаційних процесів, яке було спричинено промисловим переворотом і розширенням фабрично-заводського виробництва.

Так, враховуючи загострення соціальної напруженості в суспільстві, наприкінці серпня 1909 р. київський підприємець Шульц звернувся до губернатора з проханням про запровадження при його заводі посади городского. При цьому він зобов'язався надати йому квартиру, забезпечити опалення, освітлення,

необхідне озброєння цього службовця та його річну плату у розмірі 240 руб. І вже 2 вересня це клопотання було задоволено⁵³.

Яскравим прикладом корумпованості представників каральних органів влади на початку XX ст. в м. Києві стала „Аслановщина”. Саме так у 1908 р. охрестили газетярі кримінальну справу про службові зловживання й хабарництво завідуючого київським розшуковим відділенням міської поліції С.Асланова. За твердженням В. Ковалинського, серед оприлюднених сенсацій були факти зв'язків його та агентів останнього з відомими злочинцями та крадіями, а також з утримувачами домів побачень і притонів розпусти⁵⁴.

Так, після затримання злодюжки Шмулевич агентом Шаповаловим її коханець Епштейн пропонував останньому 10 руб., щоб той звільнив її. Поговоривши з Епштейном, завідуючий відділенням заявив агенту, що „Шмулевич не відправлятимуть до Пермі, тому що вона хвора, й для вислання необхідно буде затримати її через кілька днів”. Злодійку відразу ж звільнили і більше не затримували⁵⁵. Невдовзі проти С.Ф.Асланова та його поплічника агента С.Д.Зелло було розпочато кримінальну справу по звинуваченню у хабарництві, службових зловживаннях і зв'язках із злочинним світом.

Фото 3. Асланов С.Ф.⁵⁶

Фото 4. Зелло С.Д.⁵⁷

Під час проведеного в С.Асланова слідством обшуку було виявлено різні документи, кілька паспортних бланків, вексельні цінні папери на суму до 10 тис. руб. Газета „Киевлянин” про це писала так: „Слідство повинне розкрити походження цих векселів, поки що доводиться лише дивуватися спритності Асланова, який у червні минулого року приїхав до м. Києва бідняком, не мав грошей на квартиру й змушений був попервах жити в своєму робочому кабінеті при розшуковій поліції, а всього через 10 місяців виявився власником доволі значного статку. Такими є результати його взаємин зі злодіями”⁵⁸.

Рис.2. Газетна карикатура на „Аслановщину” з підписом „Феміда – Ох, змучилась”⁵⁹

Меткі київські репортери довго смакували на шпальтах місцевих газет цей сенсаційний матеріал, постійно супроводжуючи його все новими подробицями цієї кримінальної справи та відповідними образливими карикатурами.

Підсумовуючи вищенаведений матеріал, необхідно відзначити, що грошове утримання службовців каральних відомств мало певні особливості. Справа у тому, що, крім основних виплат, обсяги котрих безпосередньо залежали від посади і досвіду служби, переважна більшість представників карального апарату отримувала ще й додаткові: на утримання чи оренду житла, на однострій, на відрядження, на транспортні витрати, нагородні та ін. Таким чином, можна стверджувати, що порівняно з іншими категоріями населення поліцейські перебували в більш вигідних умовах. Адже їх доходи мали постійний і стабільний характер незалежно від кон'юнктури ринку й соціально-економічної ситуації у регіоні.

Важливим фактором життєвого рівня службовців каральної влади були їх позапланові доходи. Необхідно визнати, що російська імперська влада в ті часи поступово справилася із завданням відділення підприємництва від державної служби. Однак корупція, зловживання службовим становищем і хабарництво, які пронизували всі шаблі державної драбини влади тією чи іншою мірою, були ознакою всього досліджуваного періоду. Особливо посилювалися ці негативні явища в тих випадках, коли загальне зростання цін випереджало збільшення заробітної плати та під час війн й інших соціальних катаклізмів.

Загальна картина впливу корупції на добробут поліцейських чиновників була б неповною, якщо не згадати про сферу споживання. Центральне місце у цій царині займає споживання останніми і членами їх сімей продуктів харчування.

В плані вивчення проблеми задоволення потреб людини у продуктах харчування надзвичайно цікавим є творчий доробок видатного вітчизняного науковця

О.Чаянова, котрий наголошував, що вивчення людської потреби в їжі показує, як різні люди по-різному задовольняють її⁶⁰. На його думку, споживач, маючи певну суму грошей та розраховуючи зробити видатки на певну потребу, зробить їх лише у тому разі, якщо немає іншої, більш гострої. Якщо ж вона є, то видатки з його бюджету будуть спрямовані саме на її задоволення, тому що відмова від цього буде більшим тягарем, ніж від попередньої потреби⁶¹.

Як показують архівні джерела й наукова література, посадовці вищої ланки карального апарату імперської влади харчувалися переважно вдома. Їжу для них готували власні кухарі з найбільш якісних продуктів, а до столу її подавала прислуга, наявність котрої була необхідною для них у той час. До речі, Т.Веблен виділяє наступні мотиви утримання домашньої прислуги: „1) В умовах підкорення кодексу доброчесності сили і час членів такого сімейства повинні представницьким чином витратитися в актах демонстративної „праздности...” 2) В умовах підкорення вимозі демонстративного споживання атрибути людського життя (житло, обстановка, екзотичні дрібнички, гардероб, харчування) стали настільки складними та обтяжливими, що споживачі не можуть належним чином справитися з ними без сторонньої допомоги”⁶².

Разом із тим вони могли вживати їжу й на офіційних балах і прийомах та під час нанесення візитів. Безперечно, що страв для таких осіб подавали значну кількість і з надлишком. Практично вони мали можливість дозволяти собі й непродуктивне споживання. Справа у тому, що, як стверджує Т.Веблен, „непродуктивне споживання матеріальних цінностей є почесним, по-перше, як ознака доблесті та необхідна умова збереження людської гідності, по-друге, воно само по собі реально стає почесним, особливо споживання того, що є кращим. Неухильне дотримання різниці в раціонах харчування найкраще видно у споживанні алкогольних напоїв і наркотиків. Якщо ці предмети є дорогими, їх споживання сприймається як добропристойне й почесне”⁶³.

Представники середнього прошарку службовців карального апарату харчувалися переважно також вдома (їжу для них, як правило, готували домогосподарки) або в закладах громадського харчування (кафе, трактирах, ресторанах та ін.).

Службовці найнижчих рангів, оскільки їх рівень платоспроможності був скромним, готували собі їжу самі або це робили їхні дружини чи інші члени сімей. Одночасно вони могли купувати їжу у більш демократичних закладах громадського харчування і торгівлі, де вона була більш доступною за ціною – крамницях, шинках, корчмах, харчевнях й ін. Дехто з них наймав помешкання разом „зі столом” або харчувався в „чайних” чи користувався „домашніми обідами”⁶⁴.

Показником доступності продуктів харчування для споживачів є їх вартість. Так, приміром, згідно з даними Є. Зябловського, на Київщині у серпні 1804 р. мішок борошна вагою 9 пуд.⁶⁵ коштував 1 – 15 руб., круп гречаних – 2,1 – 18; вівсяних – 3 – 19,1; ячних – 1,6 – 20; пшона – 2,6 – 22,5. Четверть⁶⁶ вівса того ж року коштувала від 0,75 до 7,5 руб.⁶⁷. Як бачимо, спектр цін на бакалійні товари був досить значним. На нашу думку, їх величина залежала від обсягів реалізації останніх (оптом чи вроздріб) і від місця продажу. Якщо порівняти їх ціни з обсягами жалування чиновників, то побачимо, що в галузі споживання цих продуктів у службовців поліції проблем не було.

Вартість інших продуктів харчування доцільно показати окремою таблицею.

**Ціни на головні продукти харчування в губерніях *
Правобережної України на початку ХХ ст.**

Таблиця 1

Назва товару	Один. виміру	Ціна у руб.	Назва товару	Один. виміру	Ціна у руб.
Хліб білий	кг	0,06 – 0,09	Гуска	шт.	1,2
Яловичина	«	0,17 – 0,34	Яблука	«	0,01
Олія	«	0,5	Курка	«	0,45 – 0,85
Риба солена	«	0,45	Оселедці	10 шт.	0,5
Цибуля	«	0,02 – 0,05	Чай	кг	2
Сир	«	0,15 – 0,22	Локшина	«	0,1
Масло вершкове	«	0,87 – 1,27	Сіль	«	0,5 – 0,6
Цукор	«	0,26 – 0,35	Молоко	відро	1,2
Свинина	«	0,3 – 0,32	Оцет	пляшка	0,06
Риба свіжа	«	0,75	Яйця курячі	сотня	2 – 4
Хліб житній	«	0,05 – 0,07	Огірки	«	1,4
Баранина	«	0,2 – 0,37	Картопля	кг	0,17 – 0,4

З показників таблиці видно, що ціни були доступними. Разом з тим, раціони продуктів харчування істотно змінилися у якісно краший бік. Люди почали більше купувати нових продуктів (картоплі, локшини, білого хліба, делікатесів та ін.). Одночасно розширювалась мережа закладів громадської торгівлі та харчування, зростала роль ярмарків. Ціни на головні продукти харчування регулювалися державою шляхом жорсткого впровадження місцевими органами влади політики „так” про яку вже писалося в наших попередніх дослідженнях⁶⁹.

Вартість одягу і взуття, які вживали більш платоспроможні службовці, була вищою, оскільки вони виготовлялися з імпортного, більш якісного матеріалу. В зв'язку з цим на їх вартість впливали зовнішньоекономічні чинники. Так, у 1807 – 1810 рр. через приєднання Росії до континентальної блокади у зв'язку з підписанням Тільзитського мирного договору обороти зовнішньої торгівлі скоротилися, що в свою чергу негативно позначилося на обсягах споживання імпортних товарів⁷⁰.

Я. Новиков, критикуючи політику протекціонізму царського уряду, стверджував: „... Наш тариф вважає шовкові тканини предметом розкошу і обкладає їх високим митом. Але середній клас у Росії думає інакше. Немає дрібного чиновника, бідного офіцера чи прикажчика, дружина котрого не вважала б за необхідне при відомих умовах одягти шовкове плаття. Чоловік розорюється, робить борги, проте разом із тим усвідомлює необхідність жертви через вимоги громадської думки”⁷¹.

Нижчі чиновники поліцейського відомства, як правило, використовували одяг та взуття з місцевих матеріалів, котрі були більш доступними за ціною. Разом із розширенням фабрично-заводського виробництва, формуванням торговельної мережі й структуризацією ринку у цілому ситуація в споживанні одягу і взуття значно поліпшилася. Про істотне збільшення пропозиції готового одягу свідчать газетні рекламні оголошення тих часів. Так, газета „Киевлянин” у 1897 р. повідомляла, що торговельний дім „Котляров и Черноголовкин” реалізує льняну тканину подвійної ширини по 30 коп. за аршин та бумазею по 12 коп.⁷²

Інше періодичне видання „Жизнь и искусство” в 1893 р. повідомляло про розпродаж у м. Києві білизни до Різдва Христового: сорочок батистових із комірами й манжетами по ціні 1,15 руб.; полотняних – 1,5 руб.; шкарпеток – за ціною 65 коп. за пів дюжини; фуфайок теплих – по 75 коп. та ін.⁷² Ця ж газета у 1894 р. надрукувала оголошення про розпродаж у київському „Варшавському” магазині зимових пальто за ціною 9 руб.; осінніх – по 5 руб.; літніх – 4 руб. 75 коп.; миколаївських шинелей – 35 руб.; піджачних костюмів – 6 руб. 50 коп.; штанів – 1 руб. 40 коп.⁷³

В галузі житлового забезпечення службовці поліції мали істотні пільги. Аджержа надавала для них безкоштовне житло і відповідні виплати на його утримання. Забезпечення побутовими зручностями у першій половині XIX ст. було далеким від досконалості. Проте разом із зростанням технічного прогресу й розвитком ринкових відносин розширювалось і вдосконалювалось комунальне господарство міст. Поступово все більшого поширення набувало використання ліфтів, електричного освітлення, каналізаційної й водогінної мереж. До речі, споживання побутових зручностей поліцейськими чиновниками здійснювалось, як правило, за пільговими тарифами.

Протягом XIX – початку XX ст. відбулися істотні зрушення і в галузі транспортно-забезпечення. На зміну гужовим видам транспорту приходили механічні з використанням сили пару, двигунів внутрішнього згорання та електричної енергії. У містах візників поступово витісняла трамвайна мережа, а в міжміському сполученні дедалі більшу роль відігравав залізничний транспорт й автобуси. Завдяки досягненням науково-технічного прогресу у повсякденне життя споживачів усе більше входили новітні засоби зв'язку – такі, як телефон і телеграф.

Досліджуючи проблему життєвого рівня, треба згадати й про пенсійне забезпечення представників каральних органів влади. Перш за все слід звернути увагу на те, що воно було державним та становило певну частину від останнього середнього жалування службовця. Крім того, після його смерті пенсію з казни отримувала його сім'я (доки дочки не вийдуть заміж, а сини не підуть на службу). В разі каліцтва при виконанні службових обов'язків, звичайно, призначалася додаткова пенсія. Так, приміром, черкаському городовому Шевченкові, ктрого було поранено при арешті злочинців, МВС у 1913 р. призначило додаткову пенсію в обсязі 400 руб. на рік⁷⁴. Перебуваючи на службі, представники карального апарату мали можливість відраховувати певні кошти з свого грошового утримання до недержавних спеціальних кас для того, щоб потім мати додатковий дохід до офіційного пенсійного забезпечення.

Узагальнюючи вищенаведений матеріал як висновок нашого дослідження, хотілося б виділити наступні моменти.

По-перше. Утримання представників каральних органів влади мало свою специфіку. Поступово натуральні види виплат все більше замінюються грошовими і різноманітними пільгами. Разом із тим урізноманітнюються їх форми. Крім основного жалування, чиновникам виплачували столові гроші, певні суми на утримання житла й використання побутових зручностей, лікування та ін.

По-друге. Рівень корупції серед слуг Феміди у ті часи завжди був досить високим. Проте імперській владі за рахунок впровадження відповідних законодавчих актів поступово вдалося відділити державну владу від приватного підприємництва, що істотною мірою послабило рівень корупції серед вищих ешелонів державних посадовців.

По-третє. Протягом XIX – початку XX ст. в сфері споживання відбулися істотні зрушення. У зв'язку із зростанням фабрично-заводського виробництва і

поширенням товарно-грошових відносин істотним чином зросло споживання його товарів, які були більш дешевими й якіснішими в порівнянні з ремісничими виробами. Зростанню задоволення потреб споживачів сприяв і науково-технічний прогрес, завдяки котрому впроваджувалися у життя нові засоби виробництва, транспорту та зв'язку.

На завершення слід сказати, що корупція або, як її нині називають, “адмінресурс” завжди існувала й буде присутня в будь-якій державі. Істотно знизити її рівень можна лише обмеживши роль останньої у житті суспільства. Справа в тому, що в будь-якому соціумі встановлюється загальноприйнятий для середньостатистичного індивіда рівень споживання і витрат. Якщо людина не буде задовольняти свої потреби, згідно з цим рівнем, відповідно до своїх доходів, то вона буде шукати інші їх джерела, в тому числі й злочинні, чільне місце серед котрих може посідати корупція. Саме тому темпи збільшення заробітної плати державних службовців повинні значною мірою випереджати загальне зростання цін. Крім того, корупцію можна істотно знизити за рахунок збільшення прозорості вітчизняної системи управління та через становлення громадянського суспільства.

Врешті-решт, зауважимо, що для більш успішного вирішення проблеми зниження рівня корумпованості сучасного українського соціуму доцільно посилити наукові пошуки саме у минулому власного народу. За нашим переконанням, лише використання вітчизняного історичного досвіду дасть можливість ефективно вдосконалювати сучасну систему державного управління в Україні.

¹ Друкований М. Хазяями чи наймитами на своїй землі? // Сільські вісті. – 2007. – № 26 (18009). – С.1.

² Там само.

³ Рейтинг 100 самых богатых людей Украины // Еженедельник “Фокус”. – 2005. – № 12 (25). – С.22 – 79.

⁴ К чему работают в Украине?..// “Моя экономика” (независимая газета представителей среднего класса Украины). – 2007. – №11(19) – С.1.

⁵ Кругляк Б.А., Молчанов В.Б. Історія економічних вчень. – Житомир: ІПСТ, 2001. – С.11.

⁶ Там само. – С.9.

⁷ Маршалл А. Принципы экономической науки. – Т.3. – М., 1993. – С.108–109.

⁸ Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984. – С.132.

⁹ Статистичне вивчення життєвого рівня населення (На матеріалах Української РСР). – К., 1968. – С.4.

¹⁰ Тодоров Ангел Ст. Качество жизни: критический анализ буржуазных концепций. – М., 1980. – С.19.

¹¹ Кругляк Б.А. Молчанов В.Б. Назв. праця. – С.8

¹² Мельник М.І. Корупція/Юридична енциклопедія/Ю.С. Шемшученко та ін. – Т.3. – К., 2001. – С.369.

¹³ Омельченко І.К. Політична поліція Російської імперії і Україна (середина XIX ст.). – К., 1999. – С.67.

¹⁴ Реснит О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003. – С.36.

¹⁵ Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. – К., 2005. – С.48 – 49.

- 16 *Шепелев Л.Е.* Чиновничий мир России XVIII – начало XX в. – СПб., 1999. – С.85.
- 17 *Зайончковский П.А.* Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М.: Мысль, 1978. – С.31.
- 18 Там же. – С.74.
- 19 Там же. – С.74 – 75.
- 20 *Самойленко Е.А.* Киевская городская полиция в XIX – начале XX вв. Дис. на соиск. уч.ст. к.ю.н. – Х., 2000. – С.35.
- 21 *Чайковський А.С., Щербак М.Г.* За законом і над законом: З історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (IX – початок XX ст.). – К.: Україна, 1996. – С.83 – 84.
- 22 *Зайончковский П.А.* Указ. соч. – С.91.
- 23 *Самойленко Е.А.* Указ. соч. – С.69.
- 24 *Зайончковский П.А.* Указ. соч. – С.93.
- 25 Там же. – С.102.
- 26 Там же. – С.35.
- 27 Там же. – С.98.
- 28 *Щербина П.Ф.* Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. – Львов: Вища школа, 1974. – С.73.
- 29 *Новицкий В.Д.* Из воспоминаний жандарма. – М., 1991. – С.144.
- 30 *Щербина П.Ф.* Указ. соч. – С.64 – 65.
- 31 *Зайончковский П.А.* Указ. соч. – С.156.
- 32 *Щербина П.Ф.* Указ. соч. – С.60.
- 33 *Зайончковский П.А.* Указ. соч. – С.156.
- 34 *Лазаревська К.* Київські цехи в другій половині XVIII та на початку XIX віку // *Вирізка б.м., б.р.* – С.290.
- 35 *Щербина П.Ф.* Указ. соч. – С.73.
- 36 *Казьмирчук Г., Казьмирчук М.* Освіта в селі Кальнику з 60-х років XIX ст. – 20-х років XX ст. – К., 2007. – С.5.
- 37 *Зайончковский П.А.* Указ. соч. – С.113.
- 38 Там же. – С.115.
- 39 Там же. – С.146.
- 40 *Иконников В.С.* Киев в 1654 – 1855 гг. – К., 1904. – С.141.
- 41 *Лазанська Т.І.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). – К., 1999. – С.28.
- 42 *Самойленко Е.А.* Указ. соч. – С.85 – 86.
- 43 *Россия 1913 год.* Статистико-документальний справочник // *А.М. Анфимов, А.П. Корелин.* – СПб., 1955. – С.230.
- 44 *Анисимов А.* Киев и киевляне. Я вызову любое из столетий. – Т.2. – К., 2003. – С.293.
- 45 *Ковалинський В.* Київські мініатюри. Книга четверта. – К., 2005. – С.99 – 100.
- 46 *Тарасов А.* Бюрократия как социальный паразит // *Свободная мысль.* – 2007. – № 2 (1573). – С.71.
- 47 *Анисимов А.* Указ. соч. – С.292.
- 48 *Зайончковський П.А.* Указ. соч. – С.90.
- 49 *Щербина П.Ф.* Указ. соч. – С.124.
- 50 *Анисимов А.* Указ. соч. – С.291.
- 51 *Щербина П.Ф.* Указ. соч. – С.128 – 129.
- 52 *Анисимов А.* Указ. соч. – С.301.
- 53 *Ковалинський В.* Назв. праця. – С.67 – 68.
- 54 Там само. – С.191.
- 55 Там само. – С.212 – 213.
- 56 Там само. – С.195.

- 57 Там само. – С.197.
58 Там само. – С.215 – 216.
59 Там само. – С.211.
60 Чаянов А. Очерки по теории трудового хозяйства. – Вып.2. – М., 1913. – С 11.
61 Там же. – С 11.
62 Веблен Т. Указ. соч. – С.106.
63 Там же. – С.109.
64 Волынская жизнь. – 1906. – № 2. – С.2.
65 1 пуд = 40 фунтів=16,38 кг // Советский энциклопедический словарь. – М., 1981. – С.1093.
66 1 четверть = 6 пудів або =209,91 л // Там само. – С.1502.
67 Зябловский Е. Статистическое описание Российской Империи в нынешнем ее состоянии с предварительными понятиями о статистике с общим обозрением Европы в статистическом виде. – СП., 1845. – С.38.
* Складено на основі: ЦДІАУК. – Ф.574. – Оп.1. – Спр.1019. – Арк.40; Оп.1. – Спр.78. – Арк.1 – 15; ДАК. Ф.112. – Оп.1. – Спр.1268. – Арк.11 – 27; Спр.1353. – Арк.2 – 18; ДАКО. – Ф.9. – Оп.28. – Спр.35. – Арк.34; ДАЖО. – Ф.62. – Оп.1дод. – Спр.154. – Арк.2, 31, 46, 74, 76, 102, 126, 127, 575; Оп. 2. – Спр.5. – Арк.1 – 5; Оп.3. – Спр.37. – Арк.4, 7 – 11; Ф. 206. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.2 – 17; Спр. 24. – Арк.1 – 11; Обзор Волынской губернии за 1902 г. – Житомир, 1903. – Приложение к вед. 1-й; Киевлянин. – 1902. – № 248. – С.7; 1903. – № 5. – С.4; Подолянин. – 1910. – №49. – С.2; Рада. – 1913. – №2. – С.4; Ведомости сельского хозяйства и промышленности. – 1899. – № 2.– С.3.
68 Молчанов В.Б. Вплив державного регулювання цін на життєвий рівень населення України (початку ХХ століття) // Історія України. – 1999. – № 11. – С.5 – 6.
69 Казьмирчук Г.Д., Соловійова Т.М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті ХІХ століття. – К., 1998. – С.96.
70 Новиков Я.А. Протекционизм. – СП., 1890. – С.26.
71 Киевлянин. – 1897. № 355. – С.6.
72 Жизнь и искусство. 1893. – № 4. – С.4.
73 Там же. 1894. – № 76. – С.6.
74 Рада. – 1913. – № 2. – С.3.